

Ніколаєва Д.О.

аспірант,

Одеський національний університет

імені І.І. Мечникова

ВЗАЄМОДІЯ ТУРЕЧЧИНИ ТА ІРАНУ В СИСТЕМІ КООРДИНАТ «ДРУЗІ – ВОРОГИ»

Турецька Республіка та Ісламська Республіка Іран – два мусульманські неарабські гравці, які позиціюють себе як провідні актори Близького Сходу. Обидві країни мають велику територію та майже однакове за чисельністю населення (бл. 81 млн осіб кожна); їх об'єднує спільний кордон (534 км). Офіційно Туреччина є світською державою, населена переважно мусульманами-сунітами, а Іран, уособлює теократичний неоавторитаризм та населений здебільшого шиїтами.

На взаємини двох держав накладає відбиток історичний спадок, починаючи від воєн XVI – поч. XIX ст. ст. між Османською імперією та Сефевідським Іраном за володіння Кавказом та Іраком, захоплення стратегічних шляхів. Однією з причин регіональної конкуренції між двома аналізованими країнами став перехід Туреччини у XX ст. до секулярної моделі розвитку та її зближення зі Заходом. Водночас Іран позиціював себе як потенційний лідер ісламського світу, особливо після революції 1979 р., коли посилилися релігійні акценти. Ісламська революція в Ірані сприяла антагонізму турецької (як світської) та іранської (як релігійної) моделей розвитку. Зближенню Туреччини й Ірану тривалий час перешкождали не лише територіальні, ідеологічні й політичні суперечності, а й відмінності щодо взаємин зі США. Іран в оцінках США відносився до «вісі зла», а Туреччина позиціювалася як партнер і військовий союзник США, член НАТО.

Зміна вектора зовнішньої політики Туреччини щодо Ірану пов'язана з концепцією турецького міністра закордонних справ (2009–2014 рр.) А. Давутоглу, викладеній у праці «Стратегічна глибина: міжнародні позиції Туреччини» (2001). У ній акцентувалося на потребі розвитку взаємин із незахідними країнами, зокрема Іраном.

Якщо до приходу до влади Партії справедливості та розвитку Туреччина була спрямована на воєнно-політичний союз зі США та НАТО, то після 2002 р. зміцнилося прагнення Анкари до самостійної

регіональної ролі, зросла настороженість щодо можливих непередбачуваних наслідків західного втручання у справи країн Близького Сходу. Іранське керівництво схвалювало позицію Туреччини щодо інтервенції США в Ірак у 2003 р. та відмову надати територію своєї держави для відкриття другого фронту. Також зближенню Туреччини та Ірану сприяло охолодження турецько-ізраїльських взаємин після визнання Туреччиною партії ХАМАС, яка перемогла на палестинських виборах у 2006 р.

Попри те, що з приходом до влади в Туреччині у 2002 р. Партії справедливості та розвитку ідеологічне протистояння між Туреччиною та Іраном пішло на спад, суперництво за вплив у регіоні стало новою лінією турецько-іранського розлому. Найперше, ця конкуренція стосувалася Іраку. «Арабська весна» та наступний сирійський конфлікт ще більше посилили турецько-іранське суперництво за регіональний вплив.

У 2013 р. країни уклали угоду про створення Ради співробітництва високого рівня. Відтак формально стосунки Туреччини та Ірану вийшли на рівень стратегічного партнерства [2, с. 150]. Від 2014 р. щорічно відбуваються засідання згаданого органу, що дозволяє підписувати нагальні угоди та забезпечує прямий діалог сторін на високому рівні. Водночас сирійська криза постійно вносить гостроту в турецько-іранські взаємини. Тегеран відкрито звинувачує вище керівництво Туреччини в неоосманізмі.

Останніми роками турецько-іранські відносини дещо раціоналізувалися, прагматизувалися. Це вдалося завдяки взаємовигідним економічним зв'язкам і віднайденню спільних інтересів на міжнародній арені. Відтак, дещо знизилися ідеологічні суперечності та мінімізовані такі дії, які могли бути розцінені як втручання у внутрішні справи один одного. Туреччина стала основним транзитним маршрутом для постачання товарів між Іраном та країнами Європи. Активізації двосторонньої ірансько-турецької економічної співпраці сприяло не лише географічне розташування, а й певний час впроваджувана політика Ірану щодо скорочення імпорту з промислово розвинутих країн на користь імпорту з ісламських країн та країн третього світу. Доволі активні економічні зв'язки розвивалися синхронно з хвилями політичної напруги між Туреччиною та Іраном.

Майданчиками для конкуренції між Туреччиною та Іраном найперше нині виступають іракське та сирійське питання. Однак у випадку

спільних загроз, а також зі взаємовигідних питань сторони наразі демонстрували готовність до співпраці та компромісів. Тобто, турецько-іранським взаєминам характерні прагматизм і суперництво як два паралельні (але не альтернативні) способи підтримки регіонального балансу сил. Водночас помітне відмінне бачення майбутнього облаштування Близького Сходу, що перешкоджає стійкості альянсу.

Оцінюємо природу турецько-іранських відносин як дуже динамічну. Ці взаємини є комплексом елементів суперництва за регіональне домінування та реалізацію спільних інтересів найперше в економіці та безпековій політиці. Між Туреччиною та Іраном є кілька напрямків взаємодії: іракський та сирійський напрямки, іранська ядерна програма, розвиток торгівлі та ін.

Погодимось з американськими ученими М. Тахіроглу та Б. Бен Талебу, які аргументують, що турецько-іранські відносини в їх чистому виді не потрапляють під характеристику дружби або ж ворожнечі. Вони пропонують використовувати для їх характеристики термін «*fraternities*» («друзі-вороги»). Мова про гнучкі багатоаспектні взаємини, які дозволяють сторонам уникати крайнього загострення, не допускати розриву двосторонніх відносин [4, с. 124]. Доказом цього можуть слугувати протилежні підходи Туреччини та Ірану щодо Сирії [3, с. 213], які наразі не стали перепорою для розриву відносин з інших питань. Дослідники Ш. Акбарзаде та Дж. Баррі [1] також вважають, що турецько-іранські відносини не є ворожими, однак їх безпідставно характеризувати як дружні. У публічному дискурсі Ірану Туреччина все ще часто позиціюється як антагоністична сила, а тому навряд можна очікувати повного їх зближення.

Очевидно, що новітні турецько-іранські взаємини вибудовуються під впливом багатьох прихованих механізмів. Упродовж усієї історії взаємин двох держав вони визначаються змаганням за лідерство. Народи обох країн мають імперську свідомість, зберігають історичну пам'ять про різні періоди регіонального домінування та суперництва. Туреччина та Іран пропонують альтернативні варіанти політичної трансформації. Між ними зберігається жорстка конкуренція за вплив у регіоні, настороженість щодо зміцнення позицій іншої сторони (особливо на території Сирії та Іраку). Водночас політичні еліти демонструють прагматизм, який підштовхує сторони до підтримки регіонального балансу сил та інтересів. Тому країни наразі здатні до ситуативних

союзів і виявляють готовність йти на компроміси з важливих питань задля підтримки ширшого балансу інтересів.

Нині двосторонні взаємини Туреччини та Ірану будуються на поєднанні співробітництва та конкуренції (конкурентно-кооперативний характер взаємодії двох держав). Попри періодичне підвищення градусу напруги, чітко простежується прагматизм у відносинах, що проявляється у прагненні розвивати торговельно-економічні взаємини, надавати перевагу дипломатії над санкціями чи силовими методами тощо. Водночас обидві країни претендують на роль регіонального лідера, мають власне бачення моделі перспективного розвитку Близького Сходу. З огляду на територіальне сусідство, Туреччина та Іран набувають змагального досвіду за зони впливу, а також взаємодії з питань, щодо яких вони мають спільний інтерес. Обидві країни стикаються нині зі схожими проблемами: зазнають економічних втрат від санкцій США, мають напругу у взаєминах зі Саудівською Аравією, критиковані за підтримку останніми роками Катару і т. д. Водночас наслідки цих проблем для обох країн відрізняються, а багато стратегічних завдань не збігаються.

Складність прогнозування перебігу турецько-іранських відносин ускладнює те, що Іран періодично активізує свою агресію. Захоплення іноземних нафтових танкерів, погрози Ірану перекрити Ормузьку протоку для проходження суден з нафтою тощо зумовлюють питання турецького істеблiшменту: чи може Іран стати надійним союзником для Туреччини. Наразі відносини двох країн розвиваються, але їх не можна вважати передбачуваними, стабільними або ж стійкими.

Туреччина спрямована на досягнення регіонального лідерства з урахуванням чинника османського спадку (неосманізм). Іран у свою чергу просуває своє бачення мусульманської демократії, позиціює себе як експортер цінностей ісламської революції, які протистоять західним (ліберально-демократичним) цінностям. Туреччина розділяє багато стратегічних підходів Заходу, хоча в окремих питаннях розходиться зі західними партнерами. Натомість Іран відкидає ідеологічне зближення зі Заходом, виступає за збереження власного шляху.

Відтак турецько-іранські взаємини останніх десятиліть характеризуються прагматизмом, який спонукає обидві сторони тримати канали дипломатії та діалогу відкритими навіть у моменти ескалації напруги у двосторонніх взаєминах. Однак відносини уподібнені графікові, на якому піднесення змінюються спадами.

Список використаних джерел:

1. Akbarzadeh Sh., Barry J. Iran and Turkey: not quite enemies but less than friends. *Third World Quarterly*. 2017. № 38 (4). P. 980–999.
2. Joobani H. A., Mousavipour M. Russia, Turkey, and Iran: Moving Towards Strategic Synergy in the Middle East? *Strategic Analysis*. 2015. № 2. P. 141–155.
3. Sarı B. The Strategic Interaction between Turkey and Iran in the Syrian Crisis: A Game Theoretical Analysis for the Time Frame from 2011 to 2015. *Bilig – Turk Dunyasi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2018. № 87. P. 203–227.
4. Tahiroğlu M., Ben Taleblu B. Turkey and Iran: The Best of Frenemies. *Turkish Policy Quarterly*. 2015. № 1. P. 123–134.